

ЯНКА КУПАЛА, ЯКУБ КОЛАС: ТВОРЧЫЯ СУВЯЗІ, КАНТАКТЫ, РЭЦЭПЦЫЯ АСОБЫ

УДК 821.161.3(092 Я. Купала)

ЯНКА КУПАЛА Ў ПЯЧЫШЧАХ

Р. А. Александровіч-Туфкрэо

*Нацыянальны інстытут адукацыі
Мінск, Рэспубліка Беларусь
razaliya@mail.ru*

У гады вайны лёс злучыў Янку Купалу з кавалачкам волжскай зямлі пад назвай Пячышчы. Менавіта тут нядоўга і адносна небяспечна ён жыў з восені 1941 года і да часу ад'езду ў Маскву. Падзеі васьмі месяцаў жыцця збліжаюць народнага паэта Беларусі з зямлёй Татарстана.

Ключавыя словы: Янка Купала; Пячышчы; млынкамбінат; мемарыяльны музей-кватэра; татарская мова.

YANKA KUPALA IN PYACHISCHE

R. A. Aleksandrovich-Tufkreo

*National Institute of Education
Minsk, Republic of Belarus
razaliya@mail.ru*

During the war, fate connected Yanka Kupala with a piece of Volga land called Pechishche. It was here that he lived for a short time and relatively dangerously from the autumn of 1941 until the time of his departure to Moscow. The events of 8 months of the life bring him closer of the national poet of Belarus to the land of Tatarstan.

Key words: Yanka Kupala; Pyachishchi; mill complex; memorial museum-apartment; Tatar language.

Пячышчы – паселішча ў Татарстане, ад Казані 30 км, на правым беразе ракі Волгі. Колькасць насельніцтва ў гэтым сяле налічвалася наступная: 1646 год – 203, 1782 – 248 душ мужчынскага полу; 1859 – 575, 1897 – 847, 1908 – 996, 1920 – 1130, 1926 – 1115, 1938 – 1708 <...> у 1989 – 1071. Як трапіла сям'я Луцкевічаў у сяло Пячышчы? З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны Саюз пісьменнікаў і Акадэмію навук БССР (Іван Дамінікавіч Луцэвіч з'яўляўся акадэмікам з 1928 г.) эвакуіравалі ў Казань. Разам з жонкай Уладзіславай Францаўнай яны вырашылі рушыць самастойна на сваім аўтамабілі, кіраваў Chevrolet вадзіцель. З Мінска спачатку накіраваліся ў Маскву, каб адтуль ехаць у Казань. У гады вайны ў гэтым перанаселеным горадзе на чалавека прыходзілася ўсяго 3,3 кв. м. Шлях быў ужо амаль пераадолены, заставалася даехаць да Верхняга Услону і, каб трапіць у татарскую сталіцу, трэба было на пароме пераправіцца на левы бераг Волгі. 12 лістапада 1941 года, у дажджлівую восеньскую ноч, на беразе назбіралася мноства людзей і транспарту. На пароме перавозілі ў Казань прызыўнікоў на фронт, грузавыя аўтамабілі, а таксама муку. Чарга на паром была вельмі доўгай. Правяраў дакументы ваенны камендант, які звярнуў увагу на незвычайную машыну, ды і па дакументах – дэпутат, сябра Акадэміі навук Беларусі і Украіны. Пра шановных гасцей, якія адмовіліся, каб іх прапусцілі без чаргі, паведамілі дырэктару мукамольнага камбіната.

Захаваліся ўспаміны тагачаснага дырэктара. Вось што запісаў Іван Якаўлевіч Наякшын: «Мой кабінет в эти дни оказался на бойком месте. На бойком месте оказалась и моя квартира. Ежедневно они были запружены посетителями разного пола, возраста, занимаемого положения. Хотя положение в эти дни у всех было одинаковое. Из разговора со старшим лейтенантом

я узнал, что в числе людей, ожидающих переправы, находится машина с товарищем Янкой Купалой и что чувствует он себя неважно. Через несколько минут Купалу привели ко мне. На нем было длинное меховое пальто, на голове малахай, на ногах фетровые сапоги с галошами. Поэту шел шестидесятый год. Он был болен, утомлен дальней тяжелой дорогой, мы поздоровались, и я попросил Ивана Доминиковича (настоящее имя Я. Купалы) подождать несколько минут. Поднялся вверх, в квартиру, чтобы предупредить жену. Вскоре, за чаем, я предложил Ивану Доминиковичу и его жене Владиславе Францевне не торопиться в Казань, а пожить немного у нас...» [10].

На наступны дзень паэт усё ж паехаў у Казань, каб даведацца, ці магчыма застацца жыць у Пячышчах. Яму далі дабро. Пазней Уладзіслава Францаўна згадвала, што «сям'я дырэктара завода тав. Наякшына сустрэла нас, як родных. Мы прыйшлі нібы ў родны дом». Жыла сям'я дырэктара на адным з паверхаў канторы. Наколькі зблізіліся сем'і двух Іванаў (праўда, гэта імя магло быць у большай ступені афіцыйным, чым сямейным), гаворыць і той факт, што праз пэўны час Уладзіслава Францаўна даслала спачуванне Наякшыным, у якіх загінуў сын. Сам І. Я. Наякшын пакінуў успаміны пра Купалу.

Праз некалькі тыдняў ведамасная кватэра, дзе жыў адзінокі галоўны інжынер, вызвалілася – яе гаспадар пайшоў на фронт. Новы чалавек, пастаўлены на пасаду, меў сваё жыллё. Кватэру мабілізаванага на фронт аддалі сям'і Луцкевічаў.

Чым адметныя Пячышчы? Адметныя шмат чым. У 1870-я гады тут арганізавана першая на тэрыторыі сучаснай Расіі вытворчасць газы з нафты. Знакаміты таксама Пячышчынскі геалагічны разрэз, які ў наш час уключаны ў спіс культурна-гістарычнай і прыроднай спадчыны ЮНЕСКА.

Сам будынак арыгінальнай канструкцыі на стромкім беразе Волгі з'яўляецца архітэктурным помнікам – на старадаўнія мury з чырвонай цэгля нельга не звярнуць увагу. У 1895 годзе купцом Іванам Аканішнікавым будынак узводзіўся пад паравы млын, гэты млын быў першым у Еўропе і найбуйнейшым у свеце прадпрыемствам, дзе збожжа малолі не жорнамі, а вальцамі. Гэтым купцом была зарэгістравана фірма «Торговый дом Иван Оконешников и сыновья». На гэтым млыне як у дарэвалюцыйныя, так і ў савецкія часы выраблялі лепшую муку ва ўсім Паволжы. Праз 100 гадоў на яго тэрыторыі пачаў працаваць млынкамбінат ці камбінат хлебапрадуктаў. Адметным з'яўляецца і тое, што на самой тэрыторыі млынкамбіната працуе музей. Адзін з чатырох залаў экспазіцыі прысвечаны гісторыі прадпрыемства, а таксама тут захоўваецца памяць пра Аканішнікавых – патомных купцоў, ганаровых грамадзян Казані. На адным з муроў шыльда з тэкстам: «В этом доме с 13 ноября 1941 года по 18 июля 1942 года жил народный поэт Беларуси Янка Купала». Музей-кватэра прымае наведвальнікаў на тэрыторыі дзейнага прадпрыемства, вытворчасць якога так блізкая нашаму паэту, сыну арандатара, сям'ю якога карміла праца на зямлі. Ад нараджэння малы хлопчык ведаў яе пахі, адным з якіх быў пах жыта. І ад сябе магу дадаць, што з гадавалага ўзросту мне таксама знаёмы гэты пах. Майму тату, які працаваў на Навагрудскім млынкамбінаце з 14 гадоў, была выдзелена службовая кватэра таксама на тэрыторыі – у адной палове драўлянага аднапавярховага дома была лабараторыя, а ў другой жыла наша сям'я. Таму маім першым артыкулам, які быў змешчаны спачатку ў газеце «Жыццё татарскае», а затым перадрукаваным у «Нашым слове» (2005, № 37), было эсэ «У іх лёсе быў млын». Эсэ прысвечана майму бацьку (ён усё працоўнае жыццё на розных пасадах ад рознарабочага да начальніка мукамольнага цэха аддаў млынкамбінату) і народнаму паэту Беларусі, для якога млын стаў месцам, дзе ён быў сагрэты цеплынёй і шчырасцю мясцовых жыхароў...

З успамінаў Янкі Купалы пра жыццё ў Пячышчах: «Гуляў я аднойчы па беразе Волгі, іду, а насустрач мне прахожы, мясцовы жыхар, татарын. Падышоў да мяне, прывітаўся і пакланіўся, я яму адказаў на прывітанне і пайшоў. Іду назад, а ён зноў мне насустрач і зноў пакланіўся. Я спыніў яго і кажу: “Прабачце, скажыце, дзе мы з Вамі сустракаліся – не ўгадаю нешта”. А ён кажа: “Мы з вамі нідзе не сустракаліся, і Вы мяне не ведаеце, а я Вас пазнаў па партрэце ў нашай газеце, Вы – Янка Купала?” – “Так, кажу, Янка Купала”. – “Ну вось, кажа, значыць, я не памыліўся і адразу пазнаў Вас, а пакланіўся таму, што чытаў Вашы вершы: у нас ёсць татарскія пераклады вашых вершаў, ну і, значыць, лічу, што Вы мой знаёмы, і як свайму знаёмаму, якога я вельмі паважаю, я і пакланіўся”» [цыт. паводле: 10].

Для працоўных млына было сапраўдным шчасцем пасядзець з паэтам на лавачцы пры ўваходзе ў дом. У дадатак да ўсяго ён быў багаты на махорку: разам з курільнай паперай яе рэгулярна прывозілі з Казані. Іван Дамінікавіч усіх частаваў. Асабліва радаваліся тыя, хто хацеў з ім паразмаўляць: яны прыходзілі і ў працоўны кабінет... Паэт не проста жыў на млыне і размаўляў з людзьмі, ён браў удзел у жыцці млынкамбіната: кожны дзень бываў у канторы, пісаў для газеты млынкамбіната.

У Пячышчах ён стварае вядомыя вершы «Хлопчык і лётчык на вайне» і «Зноў чакаюць нас шчасце і свабода», прыступае да напісання няскончанай паэмы «Дзевяць асінавых колляў». Тут ён завяршыў верш «Беларускім партызанам», які быў надрукаваны ў Казані на блакітных улётках з прысвячэннем: «Беларускім партызанам ад працоўных Татарыі». Купала піша артыкулы для цэнтральных газет, друкуецца ў франтавых і партызанскіх газетах «За Савецкую Беларусь», «Раздавім фашысцкую гэдзіну» і іншых выданнях [9; перадрук з энцыкл. «Янка Купала», 1986].

У Пячышчы прыязджаюць праведальнікі Янку Купалу знаёмыя і сябры. Сярод блізкіх Янку Купалу па духу людзей быў беларускі пісьменнік Кузьма Чорны, якога народны пясняр вельмі любіў і шанаваў. У 1942 годзе Кузьма Чорны прыехаў да старэйшага сябра. Беларускі мастак Х. Ліўшыц у мастацкай рабоце «Янка Купала і Кузьма Чорны ў Пячышчах» паказвае двух творцаў у невялікім пакоі. Мастаку ўдалося перадаць цяжкую атмасферу ваеннага часу, а таксама агульнасць псіхалагічнага стану пісьменнікаў. Неабходна дадаць, што ў 1977 годзе карціну «Дума пра Беларусь. Янка Купала ў Пячышчах» напісаў татарскі мастак К. Рахімаў.

У 1942 годзе прыязджаў у Пячышчы Барыс Пастарнак, які таксама жыў у Татарыі ў эвакуацыі ў 1941–1943 гадах. Вельмі істотна, што Пастарнак вырашыў пераадолець шлях у 135 кіламетраў ад горада Чыстапаль да Казані і Пячышчаў дзеля сустрэчы з Купалам. Дарэчы сказаць, што ў гады Вялікай Айчыннай вайны Чыстапаль стаў прытулкам для Саюза пісьменнікаў СССР. Тут таксама знаходзіліся ў эвакуацыі паэт Міхаіл Ісакоўскі (жыў у горадзе ў 1941–1943 гг.), паэт і перакладчык Арсеній Таркоўскі (1941 г.), пісьменнік Аляксандр Фадзееў (1941–1942 гг.); Марына Цвятаева прабывала ў Чыстапалі 25 і 26 жніўня 1941 года, пасля адмовы ад месца пасудамыйкі ў пісьменніцкай сталовай пакінула горад, з'ехаўшы ў Елабугу, дзе скончылася яе жыццё. Цікава было б прачытаць нейкія сведчанні пра сустрэчу Купалы і Пастарнака, але, на жаль, нам яны не сустракаліся. Магчыма, каб сагрэць свае сэрцы цёплымі ўспамінамі, яны згадвалі любімую абодвума Грузію. У снежні 1935 года Б. Пастарнак шле ў падарунак Сталіну кнігу перакладаў грузінскай лірыкі і ў суправаджальным лісце дзякуе за цудоўнае вызваленне родных Ахматавай. Янка Купала апошнім разам прыязджаў у Грузію на святкаванне 20-годдзя савецкай улады ў лютым 1941 года ў складзе дэлегацыі беларускіх пісьменнікаў (Якуб Колас, Кандрат Крапіва). А яшчэ паэты мелі на сэрцах цяжар, які маглі падзяліць паміж сабой. У 1930-х гг. абодва, як знакавыя паэты, былі пад пільным вокам уладных структур, іх творчасць павінна была адпавядаць духу часу. У студзені 1936 года Пастарнак публікуе два вершы, звернутыя са словамі захаплення да Сталіна. Аднак ужо ў сярэдзіне 1936 года стаўленне ўладаў да яго змяняецца – яго пачынаюць папракаць у «адрыве ад жыцця» і патрабуюць тэматычнай і ідэйнай перабудовы. Мяркуем, што яшчэ адной настальгічнай тэмай былі іх лецішчы. У 1936 годзе Пастарнак пасяляецца на лецішчы ў Перадзелкіна, дзе праводзіў найбольш часу да апошніх дзён свайго жыцця. Дарэчы, у Перадзелкіна на працягу 10 гадоў (1945–1955) ствараўся раман «Доктар Жывага». Для Янкі Купалы такім месцам прытулку з 1935 года было яго лецішча ў Ляўках – развітанне ў чэрвені 1941 года з Ляўкамі стала развітаннем з роднай зямлёй, а праз год і з жыццём...

А цяпер пра паездкі Янкі Купалы ў Казань. Ад Казані да сяла Пячышчы Верхнеўслонскага раёна два з паловай кіламетры. Рачны шлях па Волзе займае 40 хвілін. У татарскую сталіцу наведваўся як сам паэт, так і прасіў паехаць Уладзіславу Францаўну. Там, як ужо гаварылася, жылі ў эвакуацыі супрацоўнікі Акадэміі навук, сябры Саюза пісьменнікаў БССР. У канцы лістапада Янка Купала прыехаў на некалькі тыдняў, месцам яго пражывання стаў гатэль «Татарстан». З першых дзён прыезду ў пакоі любімага паэта збіраліся землякі. Гутаркі вяліся да глыбокай ночы, якая позняй восенню надыходзіла вельмі рана. 25 лістапада 1941 года пясняр прыняў удзел у мітынгу беларускай інтэлігенцыі. Вяртаўся ў Пячышчы ўжо ў снежні. Гэта была самая працяглая паездка.

У наступныя разы Купала прыязджаў з пэўнай нагоды. Зімой, калі рака замерзла, Янка Купала на лыжах пераходзіў праз Волгу і такім чынам дабіраўся да Казані, дзе працаваў і сустрэкаўся з калегамі. А ўвечары зноў вяртаўся ў Пячышчы [7]. 18 студзеня 1942 года выступаў з прамовай на радыёмітынгу прадстаўнікоў беларускага народа. Паведамленне аб гэтым было надрукавана ў газеце «Красная Татария» ад 20 студзеня 1942 года. 12 сакавіка 1942 года Янка Купала выступіў на навуковай сесіі Акадэміі навук БССР з дакладам «Айчынная вайна і беларуская інтэлігенцыя».

У фондах Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы ў Мінску захоўваюцца запісы нумароў тэлефонаў і адрасы тых, з кім паэт меў стасункі ў Казані. Купала сустракаецца з тымі, з кім быў знаёмы да вайны, як, да прыкладу, з прафесарам Казанскага ўніверсітэта Аляксандрам Вазнясенскім, які ў 1920-я гг. быў адным з першых выкладчыкаў БДУ, займаўся даследаваннем беларускай літаратуры. Сустракаецца і з Уладзіславам Чаржынскім, які ў 1920-х – пачатку 1930-х гг. займаўся журналістыкай і літаратуразнаўствам, выступаў як крытык, меў публікацыі, прысвечаныя творчасці Янкі Купалы, Якуба Коласа, Міхася Чарота, Змітрака Бядулі, Цішкі Гартнага і інш. Гэтыя публікацыі ўражваюць сучасных спецыялістаў глыбінёй даследчыцкай думкі. У Чаржынскага не мінуў малою сталінскіх рэпрэсій: у 1930 годзе арыштаваны і ў 1931 годзе высланы ў Казань. Пасля адбыцця пяцігадовага тэрміну застаўся ў Казані і амаль 40 гадоў выкладаў латынь у медыцынскіх установах. На пачатку мая 1942 года сям’я Чаржынскіх прыехала ў Пячышчы. Паэт падараваў ім свой паэтычны зборнік «Ад сэрца» з надпісам «Дарагім Чаржынскім на памяць. Янка Купала. Пячышчы. 4.V.1942 г.» [5, с. 66–67].

У Казані знаходзілася ў эвакуацыі сям’я беларускага гісторыка Мікалая Паўлавіча Шкляева. Сем’і Луцкевічаў і Шкляевых мелі даўнія стасункі, жылі на адной вуліцы ў Мінску, а дачушка Таня наведвала дзіцячы садок № 3, дзе выхавальніцай працавала цёця Уладзя, якая часта прыводзіла дзяўчынку да сябе. У Казані Таццяна вучылася ў медінстытуце і лячыла хворага паэта. На чацвёртым курсе яна пайшла добраахвотнікам на фронт, а ў жніўні 1942 года загінула пад Сталінградам... [5, с. 67].

На пачатку чэрвеня 1942 года ў Казанскі гаркам партыі на імя старшыні Вярхоўнага Савета БССР Надзеі Грэкавай паступіла тэлеграма за подпісам старшыні Саўнаркама БССР Івана Былінскага: 18 чэрвеня выехаць з паэтам у Маскву. Уладзіслава Францаўна заставалася ў Пячышчах. І, хутчэй за ўсё, як і патрабавала тэлеграма, паехаў Янка Купала з Н. Грэкавай [5, с. 70]. Пасяліўся паэт у гатэлі «Масква» ў 403 нумары. 28 чэрвеня 1942 года жыццё 60-гадовага Песняра трагічна скончылася.

У сувязі са смерцю Янкі Купалы ў татарскім перыядычным друку публікаваліся некрологі, матэрыялы пра пахаванне (з партрэтаў Купалы – «Савет эдэбіяты», 1942, № 6; «Красная Татария» – 1.07.1942 і 3.07.1942 г.). На жалобным мітынг у зале Саюза пісьменнікаў СССР у Маскве выступаў татарскі паэт А. Ерыкееў і казаў пра вялікую любоў працоўных Татарыі да Купалы [9].

У Пячышчах дзейнічае адзіны ў Расіі музей Янкі Купалы (адрас: Рэспубліка Татарстан, Верхнеўслонскі р-н, с. Пячышчы, вул. Калініна, д. 5. E-mail: tatar_museum@mail.ru). Першая экспазіцыя стваралася коштам Літаратурнага музея Янкі Купалы ў Мінску і Дзяржаўнага музея ТССР і пэўны час працавала на грамадскіх пачатках. Адкрыццё экспазіцыі 28 мая 1975 года было прымеркавана да 70-годдзя ад пачатку літаратурнай дзейнасці паэта, а дакладней, першага выступлення ў друку з вершам «Мужык». У 1983 годзе адкрылася новая экспазіцыя, прысвечаная творчасці Купалы, асобны раздзел расказвае пра пячышчынскі перыяд. У снежні 2000 года музейная экспазіцыя зноў адноўлена. У 2003 годзе мемарыяльны пакой пераўтварылі ў паўнацэнны музей – мемарыяльны музей-кватэру народнага паэта Беларусі.

Супрацоўнікі музея – адданыя памяці беларускага песняра людзі. Згадаем дырэктара Маргарыту Мікалаеўну Антонаву. З яе намаганняў у пераломны час была створана абноўленая экспазіцыя, якая была адкрыта ў 1995 годзе ў драўляным доме. Праз чатыры гады будынак даваўся знесці і музей вярнуўся на млынкамбінат. Працягвае справу вопытны музейшчык, загадчык Рыма Юр’еўна Абызава. Музей актыўна супрацоўнічае з нацыянальна-культурнымі аўтаноміямі, з беларускім таварыствам «Спадчына», Дзяржаўным літаратурным музеям Янкі Купалы.

Музей-кватэра ствараўся пры непасрэдным удзеле і з ініцыятывы Уладзіслава Францаўны Луцэвіч, жонкі Купалы. Яна прыязджала ў Пячышчы пасля смерці паэта кожныя пяць гадоў. Кватэра мела два пакоі – агульны і працоўны кабінет паэта. Пра гэта распавядала найстарэйшая работніца млына Клаўдзія Міхайлаўна Грышанава, яна бывала ў гасцях у Янкі Купалы. У 1942 годзе Грышанава пайшла на фронт, яе праводзілі працоўныя і Іван Дамінікавіч. Ён падарыў ёй сшытак і аловак, якія захаваліся праз усю вайну [10].

Па фота- і відэаматэрыялах можна пабачыць, як выглядае кабінет Янкі Купалы [2]. Калі гаспадарамі ў кватэры сталі Луцкевічы, то дырэктар млынкамбіната абвясціў пра неабходнасць абсталяваць іх пакоі. Асноўную мэблю – этажэрку, ложак, шафу – набылі агульнымі намаганнямі добрыя знаёмыя з Казані. Першай з’явілася спісаная чорная канапа, яе прывёз дырэктар казанскага ўнівермага Н. Карымаў, які пазнаёміўся з Купалам перад вайной у Маскве, у аднайменным элітным гатэлі іх нумары былі побач. Амаль адразу з’явіўся ў кватэры паэта рэпрадуктар. Характэрна, што другая радыёкропка ў Пячышчах была ў сельсавеце [10]. Пачэснае месца займаў масіўны пісьмовы стол, які не захаваўся і па фотаздымках адноўлены. Над сталом – рэпрадуктар. Вылучаецца таксама ложка з абажурам над ім. Побач з ложкам стаяць крэсла, этажэрка. Яны сапраўдныя і ацалелі выпадкова. Тут захоўваюцца выданні твораў паэта, яго асабістыя рэчы. З асабістых рэчаў – кій (любіў з кійком у руках хадзіць на далёкія прагулкі), чамадан, кнігі, люлька і капшук з махоркай. А таксама пінжак, кашуля, кантэйнер з медыкаментамі.

У Татарыі адзначалі юбілеі Янкі Купалы. Часопіс «Совет эдэбятты» (1935, № 4, 5) змясціў рэдакцыйны артыкул «Янка Купала. 30-гадовы юбілей народнага паэта Беларусі». Напярэдадні 35-годдзя яго творчасці газета «Красная Татария» (1940, 8 сн.) паведамляла пра падрыхтоўку да ўрачыстасці [9]. У 1982 годзе да 100-годдзя з дня нараджэння паэта музей, які да гэтага працаваў на грамадскіх пачатках, змяніў свой статус – стаў філіялам Дзяржаўнага музея ТАССР. Цяпер гэта адзін з 14 філіялаў Нацыянальнага музея Рэспублікі Татарстан.

У 1982 годзе юбілей паэта ўрачыста адзначаўся ў самой Беларусі. Звернемся да адной важнай, у тым ліку і ў межах нашай тэмы, падзеі. Да 100-годдзя паэта адноўлена лецішча паэта ў Ляўках. Клопат аб спадчыне Купалы ўздымаўся ў артыкуле Д. Карагіна «У нас у гасцях» («Комсомолец Татарии», 1960, 17 жн.), І. Сібгатуліна «Купала на зямлі Джаміля» («Знамя юности», 1966, 15 ліст.), «Не забыты валжанами» («Волга», 1971, № 9), В. Смірнова «Сляды паэта» («Социалистик Татарстан», 1969, 9 сак.), У. Фамічова «Паэт-змагар» («Социалистик Татарстан», 1976, 17 кастр.) і «Музей Янкі Купалы» («Комсомолец Татарии», 1977, 23 студз.).

Юбілейныя артыкулы пра беларускага Песняра напісалі З. Мазітаў «Вялікі паэт беларускага народа да 70-годдзя з дня нараджэння і 10-годдзя смерці (1952), Н. Юзеева «Янка Купала» («Совет эдэбятты», 1957, № 8), З. Нуры «Паэт-патрыёт беларускага народа» («Совет Татарстаны», 1957, 7 ліп.) і «Янка Купала і яго нашчадкі» («Казан утлары», 1972, № 7) [9].

У гонар 140-гадовага юбілею Янкі Купалы 25 чэрвеня 2022 года ў музеі праведзена сустрэча «Песняр земли белорусской», 20 жніўня адбылося адкрыццё абноўленай бронзавай мемарыяльнай шыльды.

У Казані існуе вуліца імя Янкі Купалы (паралельна з вуліцай Алішэра Наваі). Згадаем яшчэ адну назву казанскай вуліцы. Гэта вуліца імя Гаяза Ісхакі, чый 140-гадовы юбілей адзначаўся ў 2018 годзе. Наш песняр меў цесныя стасункі з татарскім пісьменнікам, дзеячам татарскага адраджэння Гаязам Ісхакі, гаворка пра дзейнасць якога вымагае асобнага асвятлення.

Творы Янкі Купалы перакладзены на татарскую мову [10]. Першы пераклад верша Янкі Купалы з’явіўся ў татарскім друку ў 1932 годзе. Гэта быў верш «У Вісле плавае тапелец», надрукаваны ў № 8 выдання «Ян аліф» («Новае пісьмо»). Наступны пераклад з’явіўся ў 1936 годзе, верш «Сонцу» быў надрукаваны ў № 1 часопіса «Совет эдэбятты» («Савецкая літаратура»). Гэтыя два вершы, адзначаныя ў пэўнай ступені тэмай «панскага прыгнёту», былі вядомыя ў Савецкай Татарыі на час прыбыцця Янкі Купалы. Імя перакладчыка першага не пазначана, а пераклад другога здзейсніў паэт Хасан Туфан.

З некаторымі вершамі беларускага паэта ў перакладзе на рускую мову таксама маглі быць знаёмыя чытачы, як, напрыклад, з даваенным «бестселерам» «Хлопчык і лётчык». Наступныя пераклады з’явіліся ў пасляваенны час. А. Шамукаў звярнуўся да верша «Нашаму святу» («Совет эдэбятты», 1949, № 4). Паэт і перакладчык М. Садры ў выданні «Яшэ сталинчы» («Малады

сталінец») 14 студзеня 1952 года надрукаваў пераклад верша «А мы сабе сеём і сеём...». Н. Арсланаў пераклаў адразу чатыры вершы: «Заўсёды наперад», «З кутка жаданняў», «Песня вольнага чалавека», «Шлях мой...» для выдання «Совет эдэбяты» (1962, № 7).

У «Казань утлары» (1972, № 7) змешчана падборка вершаў у перакладзе А. Ісхак: «Алеся», «Дзе ты, хмелю, зімаваў?...», «З вясной», «Шлях мой...».

Як можна заўважыць, некаторыя вершы перакладаліся двойчы: «З кутка жаданняў» (З. Нуры, 1952; Н. Арсланаў, 1962); «Шлях мой...» (Н. Арсланаў, 1962; А. Ісхак, 1972).

Шмат перакладаў беларускага паэта Закі Нуры: вершы «З кутка жаданняў», «Усюды лета...» («Соцалістык Татарстан», 1952, 5 ліп.), «Мая навука» («Совет эдэбяты», 1962, № 7). Пераклад З. Нуры верша «Роднае слова» («Магутнае слова, ты, роднае слова!...») уключаны ў зборнік «Беларускія паэты» (Казань, 1968). Апошнія яго пераклады з біяграфічнай даведкай пра Янку Купалу – байкі «Бот і лапаць», «Асёл і яго цень» былі змешчаны ў № 1 за 1980 год часопіса «Казань утлары» («Агні Казані»).

Сапраўднае імя перакладчыка – Закі Шарафутдзінавіч Нурутдзінаў (24.12.1921, в. Татарскія Цюкі – 28.02.1994, Казань). Татарскі літаратар, паэт, пісьменнік, грамадскі дзеяч. Займаў пасады адказнага сакратара (1957–1963), а потым старшыня праўлення Саюза пісьменнікаў ТАССР (1971–1974), член прэзідыума праўлення Саюза пісьменнікаў РСФСР (1970–1975). Ваенныя і пасляваенныя старонкі біяграфіі звязаны з зямлёй Беларусі. У гады Вялікай Айчыннай вайны змагаўся ў партызанскім злучэнні Канстанціна Заслонова як падрыўнік, а затым камандзір разведатрада. У 1944–1946 гг. працаваў намеснікам старшыні гарвыканкама горада Оршы.

Закі Нуры – аўтар больш 30 кніг паэзіі і прозы, сярод якіх зборнік аповяданняў аб партызанскім руху ў Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны: на татарскай мове кніга «Үлгәннәр дә үч алды» выйшла з друку ў 1962 годзе, у перакладзе на рускую мову «И мертвые мстили» ў 1976 годзе. Творы З. Нуры перакладзены на рускую, казахскую, азербайджанскую, беларускую, марыйскую, якуцкую мовы [12].

У апошнія гады шмат намаганняў у справе новых перакладаў паэзіі Янкі Купалы на татарскую мову зрабіў народны паэт Татарстана Р. Харыс.

Лічым неабходным звярнуць увагу на пераклад верша «А хто там ідзе?». У пяці строфах беларускі пясняр здолеў адлюстраваць пачуцці і сэнсы, якія кранаюць прадстаўнікоў розных народаў. Першым увасобіў верш на рускай мове Максім Горкі і змясціў яго ў сваім артыкуле «О писателях-самоучках» («Современный мир», 1911, № 2), дзе напісаў: «Позволю себе перевести песню, изданную недавно “Нашей нивой”, слова написаны поэтом Янкой Купалой».

У сваім эсэ М. Влада-Верасень звяртаецца яшчэ да адной заўвагі рускага класіка пра беларускага паэта: «Я прошу Янку Купалу извинить мне дурной перевод его красноречивой и суровой песни... Чтобы уяснить себе глубинный смысл этой песни, – которая, может быть, на время станет народным гимном белорусов, – читателю следовало бы посмотреть “Нашу ниву” – она много интересного скажет ему». М. Влада-Верасень звяртае ўвагу на наступнае: перакладчык «при этом вопросительный знак упраздняет, считает лишним, заменяет на многоточие»; у перакладзе пакідае слова «кривда» (у Купалы «крыўда»), не ўлічваючы яго значэнне ў рускай мове і тым самым моцна скажае арыгінальны тэкст (Янка Купала: «А што яны нясуць на худых плячах, // На руках ў крыві, на нагах у лапцях? // – Сваю крывіду...»; Максім Горкі: «А что они несут на худых плечах, // Что подняли они на худых руках? // Свою кривду»). *Крывіда* – несправядлівы папрок, грубы ўчынак, дапушчаная абраза ў дачыненні да каго-небудзь (Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы). *Кривда* (устар.) – ложь, неправда (Толковый словарь Ожегова) [падрабязней гл.: 3].

Верш Купалы перакладзены на 100 моў свету. Больш за 30 гадоў таму выйшла першае грунтоўнае выданне. І вось з’явіўся новы, багата ілюстраваны фаліант, падрыхтаваны выдавецтвам «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі». Пад адной вокладкай 100 перакладаў і адзін арыгінальны тэкст твора [1].

Існуюць успаміны людзей, якія асабіста ведалі Купалу ў час яго знаходжання ў Пячышчах. Цёплыя ўспаміны пакінулі: дырэктар млынкамбіната І. Наякшын – «Янка Купала у Пячышчах» («Советская Татария», 1957, 2_кастр.), шафёр Купалы С. Салахутдзінаў – «Мы яго не забываем» («Соцалістык Татарстан», 1962, 5 ліп.), І. Ахунзянаў – «Падарожжа ў мінулае» («Казань утлары», 1972) і лірычны рэпартаж «Бессмяротны, як народ» (у кн.: Ахунзянаў, І. Мастак і

яго слова. – Казань, 1978). Былы дырэктар казанскага ўнівермага Н. Карымаў пакінуў свае ўспаміны, якія захоўваюцца ў музеі. Жыццю Купалы ў Пячышчах прысвечаны раздзел у кнізе У. Клімянтоўскага «Русские писатели в Татарской АССР» (Казань, 1951; 2-е выд. – 1960), а таксама «Русские писатели в Татарии» (Казань, 1974) [9].

У расійскіх школах не вывучаюць творчасць беларускага класіка, але ва ўсіх школах Верхнеўслонскага раёна ёсць факультатыўны ўрок літаратуры, які прысвечаны паэту і праводзіцца ў музеі. Дзякуючы сацсеткам даваўся пазнаёміцца з работай, якую выканала ў 2011 годзе Ксенія Балонкіна, вучаніца 9 класа Пячышчынскай асноўнай агульнаадукацыйнай школы [10]. Даследчая работа ўяўляе апавед пра жыццё Янкі Купалы ў Пячышчах. Акрамя тых звестак, якія даведалася ў музеі, К. Балонкіна звярталася да іншых крыніц і робіць спасылкі на матэрыялы з газеты «Волжская новь» (1981, 18 чэрв.; 1984, 21 лют.), сайт «Янка Купала в Печищах», успаміны жыхароў вёскі пра Янку Купалу, а таксама на кнігу «Янка Купала: жизнь и творчество» (М., 1950), аўтар якой Я. Мазалькоў. Яўген Сямёнавіч Мазалькоў (1909–1969) нарадзіўся ў Беларусі (Крычаў) у сям’і вясковага настаўніка. Перакладчык і літаратуразнавец. З’яўляецца таксама аўтарам крытыка-біяграфічнага нарыса, прысвечанага Якубу Коласу [8].

Напрыканцы згадаем імя народнага артыста Беларусі Дзмітрыя Смольскага (1937–2017), які паходзіць з роду беларускіх татароў. Яго бацька – музыказнавец, заслужаны дзеяч мастацтваў БССР Браніслаў Сільвестравіч (Саліхавіч) Смольскі. Дзмітрый Смольскі – аўтар 15 сімфоній, твораў для салістаў і сімфанічнага аркестра «Паэма аб Нёмане», «Паэма аб Дняпры»; урачыстых прэлюдыяў для сімфанічнага аркестра «Да 90-годдзя Янкі Купалы», «Да 90-годдзя Якуба Коласа». У аснову яго араторыі «Паэт» (1979) пакладзены вершы Янкі Купалы, араторыя выконваецца трыма салістамі, сімфанічным аркестрам і народным хорам. Араторыя «Паэт» быў адзначаны пачатак філарманічнага сезона 2021 года. Галоўны дырыжор Дзяржаўнага акадэмічнага аркестра народны артыст А. Анісімаў з захапленнем узяўся за гэты твор яшчэ 10 гадоў таму. Яго ўсхвалявала самабытная, смелая па ўвасабленні музыка: «Амаль усе харавыя эпізоды – іранічныя, я б нават сказаў, саркастычныя, і гучаць яны сучасна і весела. Пры гэтым ад трагізму ў сваім творы Дзмітрый Смольскі не мог і не хацеў сыходзіць, і дзве крайнія часткі твора, ёмістыя, прыгожыя і гарачыя, якраз прысвечаны няпростаму лёсу паэта. Акрамя таго, ёсць у араторыі і сімфанічны эпізод, які ілюструе драматычны шлях краіны: у ім прысутнічае цытата з 7-й сімфоніі Дзмітрыя Шостакавіча, напісанай у блакадным Ленінградзе... Герой араторыі – гэта не партрэт Янкі Купалы, хаця Смольскі і звяртаецца да яго вершаў. Гэта, хутчэй, партрэт беларуса, вельмі неардынарны вобраз па сваёй сутнасці. Жывы, адчувальны і кантрасны» [11].

Бібліяграфічны спіс

1. Верш Янкі Купалы «А хто там ідзе?» на мовах свету // Звязда. 20.02.2018 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://zviazda.by/> – Дата доступу: 09.08.2022.
2. Відэа экспазіцыі Пячышчынскага музея. – Рэжым доступу: <https://ms-my.facebook.com>. – Дата доступу: 04.08.2022.
3. Влада-Верасень, М. «А хто там ідзе» – пераход Купалы Горькім подвох? / М. Влада-Верасень // Стихи.ру [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: <https://stihi.ru/2015/10/02/9954>. – Дата доступа: 21.08.2022.
4. В честь Янки Купалы // Республика Татарстан. 19.08.2022 [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: <https://rt-online.ru/v-chest-yanki-kupaly/> – Дата доступа: 21.08.2022.
5. Галоўка, С. Волжскі бераг Янкі Купалы / С. Галоўка // Беларус. думка. – 2019. – № 3. – С. 63–73.
6. Кляшчук, А. Чэрвеньская кніга паэтаў. На высокім беразе / А. Кляшчук // Родная прырода. – 2012. – № 6. – С. 11–12.
7. Кравец, А. Как в Татарстане хранят память о Купале / А. Кравец // Звязда. 14.01.2020 [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://zviazda.by/> – Дата доступу: 04.08.2022.
8. Мозольков, Евгений, Семёнович // Википедия [Электронны рэсурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/Мозольков_Евгений_Семёнович. – Дата доступа: 21.08.2022.
9. Мурадымаў, М. М. Татарская літаратура і Янка Купала / М. М. Мурадымаў // Байрам: Татары на зямлі Беларусі. – 1998. – Вып. 1. – С. 51–53.

10. Рассказ «Янка Купала в Печищах» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://pandia.ru/text/77/271/37689.php>. – Дата доступа: 22.08.2022.

11. Симфонический сезон в Белорусской филармонии стартовал с самой высокой ноты: интервью Ю. Андреевой // Беларусь сегодня. 16.09.2021 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.sb.by/articles/simfonicheskiy-sezon-v-belorusskoy-filarmonii-startoval-s-samoy-vysokoy-noty.html>. – Дата доступа: 22.08.2022.

12. TATARICA: татарская энцикл. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://tatarica.org/ru/razdely/kultura/literatura/personalii>. – Дата доступа: 14.07.2022.

УДК 821.161.3 (092 Я. Купала, Я. Колас, Я. Брыль)

АСОБЫ ЯНКИ КУПАЛЫ І ЯКУБА КОЛАСА Ў ЛІРЫЧНЫХ ЗАПІСАХ І МІНІАЦЮРАХ ЯНКИ БРЫЛЯ

В. М. Губская

*Беларускі дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт
г. Мінск, Рэспубліка Беларусь
o_gubskaya@mail.ru*

Артыкул прысвечаны ўспамінам Янкі Брыля, звязаным з асобамі выбітных майстроў беларускай літаратуры Янкі Купалы і Якуба Коласа. Пры дапамозе нараталагічнага аналізу тэксту дэманструюцца асаблівасці мемуарна-га і аўтабіяграфічнага наратываў, якія фарміруюць адметнае, унікальнае стаўленне Брыля да класікаў.

Ключавыя словы: Янка Купала; Якуб Колас; Янка Брыль; фактаграфія; нараталогія; эга-дакумент.

THE PERSONALITIES OF YANKA KUPALA AND YAKUB KOLAS IN LYRICAL NOTES AND MINIATURES OF YANKA BRYL

V. M. Gubskaya

*Belarusian State Economic University
Minsk, Republic of Belarus
o_gubskaya@mail.ru*

The article is devoted to the memoirs of Yanka Bryl, associated with the personalities of outstanding masters of Belarusian literature Yanka Kupala and Yakub Kolas. With the help of naratological analysis of the text, the features of the memoir and autobiographical narratives that form the distinctive, unique attitude of Yankee Bryl to the classics are demonstrated.

Key words: Yanka Kupala; Yakub Kolas; Yanka Bryl; factography; narratology; ego-document.

Літаратурны твор дэманструе самабытную, аўтарскую мадэль засваення свету. Такую мадэль фарміруе пісьменнік у сваім тэксце падчас пераасэнсавання як гістарычных фактаў, так і фактаў уласнага жыцця. У беларускай літаратуры асабліва цікавасць да фактаў як аснова-стваральных элементаў літаратурнага твора, функцыянальна адпаведных мастацкім вобразам, праявілася яшчэ ў пачатку ХХ стагоддзя.

Факт і фактаграфія як наратыў у беларускай літаратуры ХХ стагоддзя былі ўпершыню выдатна прадстаўлены ў дакументальна-аўтабіяграфічнай кнізе М. Гарэцкага «На імперыялістычнай вайне» (1926). Безумоўна, глебу для ўзнікнення фактаграфічнай літаратуры можна знайсці ў гістарычнай далечыні, згадаўшы і хронікі, асабліва позняя Барока (да прыкладу, «Магілёўская»), і дыярыушы канца XVI–XVII стагоддзяў (Ф. Еўлашоўскі, М. К. Радзівіл, Б. Маскевіч, А. Філіповіч і інш.). Аднак фактаграфізм XVI–XVII стагоддзяў – этап заканамерны і прадказальны ў станаўленні літаратуры. Фактаграфізм жа Новай беларускай літаратуры – з’ява адноўленая з прычыны патрэбы часу. Пераадолеўшы этап станаўлення мастацкай